РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

**ЛЮДИ, ЩО ВИКЛИКАЮТЬ ПОДИВ:
ДМИТРО НАЛИВАЙКО ВІЗАВІ ОЛЕКСАНДР БІЛЕЦЬКИЙ**

**PEOPLE WHO ARE SURPRISED:
DMITRY NALIVAYKO VIS-À-VIS ALEXANDER BILETSKY**

6 листопада 2019 року виповнилося 90 років видатному українському вченому-літературознавцю Дмитру Наливайку, а на кілька днів раніше, 2 листопада – 135 років від дня народження колишнього директора Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, академіку Олександрі Білецькому.

Важко, очевидно, об'єднати праці Дмитра Наливайка і Олександра Білецького якимось одним дослідницьким стрижнем, хоча слід говорити, напевно, про наукову традицію в широкому сенсі, про яку колись відомий австрійський композитор Густав Малер сказав, що «традиція – це передача вогню, а не поклоніння попелу». Говорити про традицію треба зовсім не для того, щоб полегшити читацьке сприйняття – у цьому праці обох учених ніколи не мали потреби – а для того, щоб на даному прикладі з властивою вченим ерудицією, вмінням аргументовано й авторитетно засвідчити, що одна з найдревніших, а водночас і вічно молода наука філологія не має ні проблемних, ні жанрових меж, її володіння по хронологічній вертикалі й просторових (географічних, національних, дисциплінарних, тематичних) горизонталей казково багаті, а скарби – невичерпні.

Дмитро Сергійович, як і Олександр Іванович, ніколи не любили привертати надмірну увагу до власної особи і власної праці. Суворо

вимогливі до себе, вчені ніколи не вважали свої праці визначальними в науці – мовляв, про те нехай судять інші. І, як і кожний залюблений у справу та до кінця відданий їй фахівець, вони мали про запас ще багато потаємних замірів, чимало наукових планів на майбутнє вірячи, що найкращі їхні студії ще десь попереду.

Хоча Дмитро Сергійович не був безпосереднім учнем «школи Білецького», однак у своїй науковій діяльності дотримувався настанов таких праць Олександра Білецького, як «Проблеми синтезу в літературознавстві» та «Українська література в контексті європейських літератур»: «підвести конкретні дані однієї національної літератури до загальних законів, що керують всім літературним процесом».

Здійснення цього завдання вимагало, по-перше, глибокого знання загальних законів світового літературного процесу, знань, які народжуються не з порожніх схоластичних готових формул, а з глибокого студіювання найширшого масиву фактів світової літератури. По-друге, належало також досконало знати й увесь комплекс конкретних даних тих національних літератур, дослідження яких стало основним їхнім фахом.

Прагнення опанувати саме такий підхід до кожного літературного факту, щоб поставити кожний літературний факт у найширший історико-літературний контекст, спостерігається в кожній студії Дмитра Наливайка.

Приглядаючись до дослідницької методи Олександра Білецького, Дмитро Наливайко, здається, зумів відчути, вирізнити, помітити ту штучно створену ілюзію вивченості, яка зупиняла нових дослідників і не спонукала до нових досліджень у світлі найсучасніших наукових методик із тим, щоб переглянути, а часто й спростувати передчасно канонізовані думки. Давно вже відомо, що без нових підходів не буває й нових відкрить.

Теза про глибинні історичні взаємозв'язки й взаємодії окремих національних літератур здобуває глибоке й переконливе обґрунтування й наочні ілюстрації в працях Дмитра Наливайка. Завдяки такому діалектично всебічному дослідженню кожного літературного явища як складової

частини певного спільного процесу вдалося глибше пізнати й схарактеризувати його національну своєрідність.

Внаслідок подібного вивчення літератури досягається ще одна глобально важлива й принципова мета, а саме: вимірювати художню вартість національних скарбів найвищими світовими естетичними критеріями і, відтак, наносити ті скарби на єдину складну мапу світового літературного процесу, по-своєму зримо ілюструючи відому формулу М.Салтикова-Щедріна, що література – це скорочений всесвіт.

У багатьох своїх компаративістичних студіях Дмитро Наливайко, як і Олександр Білецький, здійснювали анатомування, справді витончене й майстерно, таке, що не лише не вбиває живу художню тканину, а, навпаки, завдяки вмілому синтезуванню видобутих і всебічно вивчених фактів у кінцевому підсумку пульсували нові численні живильні потоки, що, як виявляється, йдуть до української літератури від гуманістичних ідей європейського Ренесансу, Бароко, Просвітництва та Романтизму.

Як відомо, Олександр Білецький був глибоким знавцем літератур Стародавньої Греції та Риму, а також літератур французької, англійської, російської. Своєю чергою, Дмитро Наливайко – фахівець із європейських літератур (німецької, французької, італійської) багатьох класичних періодів. Водночас обидва вчені постають і українцями, авторами численних розвідок про українську літературу загалом, її рецепцію в світі, а також місце в європейському літературному процесі. Можна сміливо стверджувати, що обоє були універсальними вченими ренесансного масштабу, їм усе було підвладне. Бо ж чимало інших відомих фахівців – навіть із гучними іменами – здебільшого були фахівцями тільки в галузі якоїсь одної національної літератури, ба навіть якогось одного її періоду чи представника. Зрозуміло, що вузькому спеціалістові, який знає тільки одну національну літературу, неможливо справитись із завданнями, які ставили перед собою Олександр Білецький і Дмитро Наливайко – визначити достойне місце української літератури в європейському та світовому культурному обширі.

Чимало зусиль докладали Олександр Білецький та Дмитро Наливайко для підготовки наукових кадрів. Білецький читав лекції (часом цілі курси в університеті, майже на кожному засіданні вченої ради виступав з проблемними доповідями, проводив практичні семінари, найчастіше присвячені аналізу одного твору). Згадуються і виступи Дмитра Сергійовича під час захистів кандидатських і докторських дисертацій, які часто перетворювалися на розлогі лекції, присвячені, можна сказати, будь-якому періоду, будь-якій літературі чи письменникові. Те ж саме повторювалося і на засіданнях відділу компаративістики.

Якщо виступи на вчених радах Олександра Івановича сходилися слухати всі співробітники, а також викладачі вузів, то до Дмитра Сергійовича вишукувалися цілі черги з аспірантів і докторантів різних вузів України. Його бесіди з аспірантами можна було б записувати на диктофон, а потім на цьому матеріалі писати розділи дисертацій.

Що, очевидно, вражало слухачів виступів-експромтів Олександра Білецького та Дмитра Наливайка? Не помилюсь, коли скажу: володіння колосальним фактичним матеріалом, глибока методологічна озброєність, послідовний історизм в оцінці літературних явищ; глибоке розуміння природи художньої літератури, вміння поєднувати аналіз і синтез і давати точне вираження своїм думкам, сила наукової аргументації, відрив від схоластики, догматизму, кон'юнктурищини, цитатництва, пустослів'я, добра пам'ять. Після виступів Олександра Івановича, за спогадами Миколи Сиваченка, коридор Інституту гудів. Чи не найголоснішими були репліки дотепного і аж ніяк не дипломатичного Леоніда Коваленка, який вигукує «Ну й давав старий по догматиках і цитатознавцях! Хоча б пронесло...».

Якимось дивним чином Білецького, безпартійного академіка і директора інституту, доля оберігала. Йому – людині на ті часи доволі ліберальній, оточеній не завжди людьми порядними, вдавалося якимось незбагненим чином уникати великих неприємностей. Хоча після пріснопам'ятної статті в «Правді» (1951 2 липня) «Против идеологических извращений в литературе», спрямованій проти вірша

В.Сосюри «Любіть Україну». піднялася шалена хвиля «викриттів» і переслідувань. Зокрема, проти Білецького була спрямована двопідвальна «програмно»-погромна стаття «За ідейну чистоту українського радянського літературознавства», надрукована в «Літературній газеті» (24 січня 1952). Чого тільки не інкримінували вченому. Твердилося, що в працях Білецького «багато теоретичної плутанини і помилкових положень», що недооцінює світове значення російської літератури, ігнорує російсько-українські літературні зв'язки і т.п.

Не оминула чаша сія і Дмитра Наливайка. Хоча він по натурі учений кабінетний, науковий самітник, але й у цьому становищі неприємності його не обійшли. Варто лише згадати сумну історію захисту його першої докторської дисертації, присвяченої українсько-західноєвропейським літературним зв'язкам XI – XVIII ст. Вона була «зарізана» в 1973 р. в часи «маланчуківщини». Нещодавно був опублікований скрин документу з архіву КДБ, підписаного його головою Федорчуком, де сказано, що за сприяння КДБ СРСР ця дисертація була відхилена через свою тематику і науковий профіль. Далі цитуємо: «В случае защиты это будет способствовать росту его (Наливайка. – Г.С.) авторитета среди националистически настроенных лиц, а ее публикация в виде монографии может быть использована для протаскивания антиисторических концепций во враждебной СССР пропаганде». Друга дисертація Дмитра Сергійовича, присвячена теоретичній історії реалізму в європейських літературах, була захищена в 1981 р. В Московському Університеті.

Крім читання лекцій, Олександр Іванович і Дмитро Сергійович багато часу приділяли індивідуальним науковим консультаціям. Двері службового кабінету і квартири Білецького завжди були відкриті для аспірантів і докторантів, співробітників Інституту, викладачів з-поза меж Києва і України. Те саме стосується і Дмитра Сергійовича. Він знаходив час, аби допомогти молодим науковцям. Всім відомо, з якою увагою, серйозністю і прискіпливістю прочитував він «чужі» роботи. У своїй рецензійній та

педагогічній практиці Наливайко аргументовано і виважено по суті та коректно й шанобливо за формою критикував інших, водночас дбаючи і про конструктивні поради та насамкінець – про уважне відзначення кожної, бодай найменшої, оригінальної й вартісної знахідки автора.

Ні Олександр Іванович, ні Дмитро Сергійович ніколи не відмовляли співробітникам прочитати і обговорити написане ними. Більшість співробітників, читаючи чужі тексти, обмежуються, здебільшого лаконічними фразами на полях типу: «Не зовсім ясно!», «Стиль!», рідко намагаючись викласти власні думки в письмовій формі. Не так діяли Білецький та Наливайко. При всій своїй зайнятості Білецький майже завжди намагався викласти власну думку в письмовій формі. Наливайко, звичайно, не був настільки зайнятим, та й за природою був людиною зовсім іншої ментальності: це був кабінетний учений-самітник, який при цьому не шкодував часу на спілкування з тими, хто звертався до нього за порадами. Обидва видатних учених щедро ділилися інформацією про наукові джерела, істотно доповнюючи списки літератури питання із старанністю бібліографа, вказуючи навіть сторінки видання. Це значить, що обом ученим довелося розшукувати оті книги й збірники, бібліографувати відповідні праці *de visu*. Чогось подібного зараз не часто не зустрінеш. Молоді здебільшого користуються посиланнями з чужих видань або з інтернету. Головний висновок з цього можна зробити той, що до відзивів треба ставитися серйозно як до відповідного наукового жанру, писати їх так, щоб вони були результатом наукового аналізу.

Дмитро Сергійович завжди щиро заперечував своє право когось повчати власним прикладом. Він ніколи не любив привертати надмірну увагу людей до власної особи і власної праці. Про це, скажімо, свідчить і майже повна відсутність літератури про нього. Безжальний до себе в роботі, він вже кілька разів переносив тяжкі хвороби, які залишали по собі незагоєні рани на серці. Але навіть за таких умов він волів не міняти ритм свого життя і працював багато і жадібно.

Чимало зусиль, щоправда, в різні часи (Білецький – у повосний непостий для літературознавства період, а Наливайко у часи отримання незалежності) присвятили вони підготовці докторів наук – русистів, українців, теоретиків, зарубіжників. Важко знайти українського літературознавця в 40-50-і чи в 90-і 2000-і, які б тим чи іншим чином не скористалися допомогою обох учених. Величезна заслуга їх і в утвердженні порівняльного літературознавства як науки в Україні. Компаративістика почалася в Інституті літератури зі статті Білецького «Українська література серед інших літератур світу», ідеї якої в подальшому втілювалися такими науковцями, як Н.Є. Крутікова, І.Ю. Журавська, Г.Д. Вервес, О.В. Шпильова, Ю.Л. Булаховська та ін.

Д.С. Наливайко дав нове дихання компаративістиці як науці не лише своїми працями, серед яких варто назвати працю «Очима Заходу. Рецепт України в Західній Європі XI-XVIII ст.» (1990), яка в 1998 р. була удостоєна Шевченківської премії, а також такі два збірники, як «Літературна теорія і компаративістика» (2005) і «Компаративістика й історія літератури» (2007), а й значною організаційною роботою: створення під його орудою таких капітальних праць, як «Антологія сучасної літературної компаративістики», «Національні школи сучасної літературної компаративістики»; внесення 1994 р. до переліку ДАКівських спеціальностей «порівняльного літературознавства»; створення 2002 р. відділу компаративістики в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, який сьогодні називають «Київською школою» компаративістики.

Можна кілька слів сказати і про адміністративні здібності обох учених. Білецький як директор Інституту бачив своє завдання у тому, аби дати правильний стратегічний напрямок дослідженням у керованій установі, генерувати наукові ідеї, разом із колективом втілювати їх у наукові праці й живу практику, виховувати висококваліфікованих фахівців. Висловлюючись фігурально, Олександр Іванович був директором високого польоту, але водночас адміністративна робота не була в його натурі. Те саме можна сказати і про Дмитра Сергійовича, який жив виключно високими науковими ідеями. Планування, звіти – вся ця адміністративна

суета давалася йому нелегко, тому нам доводилося допомагати йому, часто перебираючи адміністрування на себе.

Обидва вчених були людьми дуже делікатними, у всьому довіряли людям, якимось не брали до уваги, що співробітників треба ще й перевіряти. Не в їхній натурі було закликати до порядку нероб (це просто не вкладалось у їхніх головах!) У розмові з неробою, який не виконав планової теми як Олександр Іванович так і Дмитро Сергійович тільки й могли з легким докором запитати: «Ну, як же ви так?». Та й по всьому. Обидва вони як керівники були проти жорстокості у ставленні до людей. Загалом всією своєю поведінкою ці два вчені, виховані на кращих етичних традиціях старої інтелігенції, давали приклад у взаєминах між собою бути коректними, ввічливими, доброзичливими.

Обом було притаманне високе почуття справедливості, їх можна розглядати як утілення високої гуманності – повсякчас вони виявляли готовність заступитися за несправедливо скривджених, надати допомогу всім, хто по неї до них звертався.

Одну зі своїх книг, як свідчать спогади М.Сиваченка, Олександр Іванович хотів присвятити питанням викладання й вивчення літератури у вузах. Можу засвідчити, що у щоденникових записах 20-30-х рр. що містяться в архіві вченого, часто натрапляєш на розробки вузівських програм із української літератури.. Подібне зацікавлення викладанням літератури у вузах спостерігається і в Дмитра Сергійовича, який віддав викладанню значну частину свого життя. При цьому свого часу він був ініціатором введення до шкільної програми нового предмета – зарубіжної літератури, створив чимало програм і підручників для школи.

Все, що вийшло з-під пера Олександра Білецького та Дмитра Наливайка відзначається глибоким науковим змістом і блискучою формою. Їхні праці посіли почесне місце в скарбниці української науки про літературу. Свого часу Максим Рильський, познайомившись із передмовою Олександра Білецького до свого багатотомника, назвав ученого «людиною, яка викликає подив». Ці слова сьогодні з повним правом віднести й до Дмитра Наливайка.

д.ф.н., проф. Сиваченко Г. (Syvachenko G.)